

İmre Özbek Eren, *Mahalle: Yeni Bir Paradigma Mümkün mü?*, İstanbul: Tuti Yayınları, 2017, 278 s.

Değerlendiren: Safiye Altıntaş

Mahalleye dair gündelik veya akademik konuşmalarda yoğun olarak üzerinde durulan, geleneksel mahallenin yok olduğudur. Bu konuşmalarda çoğu zaman, mazide kalan ve *idealize* edilmiş bir mahalle ortamına ithaf edilen değerler, semboller ve ritüeller hatırlatılır. Bu hatırlatma sürecinde geçmişten seçilen mahallî nitelikler, mekânsal özgünlükler, ahlaki ve kültürel değerler, sosyal ve ekonomik semboller, toplumsal gerçekliğin bileşenleri olarak mahalle ile özdeşleştirilir. Özdeşleştirilen tüm süreçler, bugünden bakıldığında mahalleyi geçmişe ait ve nostaljik değere sahip aranan şey mertebesine çıkarır. Dolayısıyla günümüzün toplumsal belleğinde de (geleneksel) mahalle imgesi canlılığını korumaya devam etmektedir.

Yok olduğu veya çözüldüğü yönünde taraflarca uzlaşa sağlanan geleneksel mahalle imgesi bir kenara bırakıldığında, zihinlerde oluşan ilk soru: Bugüne özgü bir mahalleden söz etmenin mümkün olup olmadığı ve bugünün mahallesinde kurucu-ortak ögenin ne olduğudur. Bu bağlamda, Doç. Dr. İmre Özbek Eren'in geçtiğimiz yıl yayımlanan *Mahalle: Yeni Bir Paradigma Mümkün mü?* adlı kitabı da bugünün -ve yarımın- mahalleleri hakkında düşünme ve tartışma biçimlerine mütevazı bir giriş imkânı sağlıyor. Mimari tasarım, toplumsal bellek ve kültür-mekân-toplum etkileşimi gibi kentsel alanın kuramsal ve pratik konuları hakkında çalışmaları bulunan yazarın bu kitabı, üç bölümden ve 2013 yılında İstanbul'daki altı mahalleye (Arnavutköy, Balat, Rasimpaşa-Yeldeğirmeni, Bahçelievler-Çengelköy, 19 Mayıs, Fikirtepe) ilişkin yürütülen bir araştırma projesinin alan çalışmalarının yer aldığı eklerden oluşuyor. Bu projenin amacı da günümüzde mahallenin ne olduğu sorusunun cevabını bazı mahallelerin fiziksel ve sosyal kesitlerine dayandırma çabasıdır.

@ Yüksek Lisans Mezunu, Marmara Üniversitesi. sfyaltntas@gmail.com

Birinci bölümde uluslararası literatürde mahalle ve komşulukla ilgili çalışmaların hangi bağlamda ele alındığına dair sınırlı bir literatür aktarımı söz konusuysen ikinci bölümde de Türkiye özelinde geleneksel mahalleye dair bir değerlendirme yapılıyor. Bu değerlendirme salt literatür aktarımını içermiyor, aynı zamanda da çeşitli tartışmalara da zemin oluşturacak bir içeriğe sahip. Tartışma zemini için oluşturulan sorular arasında; mahalle temsilinin izlerini sürmek ve mevcut mahallelerin nasıl sürdürüleceği gibi yeni bir paradigma için örnek sorular da mevcut. Üçüncü bölümde ise “tüm bu bilgi ve değerlendirmelere bağlı *eğer* mahalle için bir yarın söz konusu olacaksa, bunun yeni bir kuram veya paradigma bağlamında nasıl yorumlanabileceği konusundaki tartışma yer almakta”dır (s. 17). Aynı ayrı her bir bölümün ve çalışma bütünüün temel amacı, mahalle hakkında bir arka plan sunmak ve geleneksel mahalle ile bugünkü mahalle(ler) topografyasının rehberliğinde yeni bir paradigmanın değerlendirilip değerlendirilemeyeceğinin tartışılmasıdır. Bu tartışmaların diğer unsurları arasında, kentin ve bir anlamda da mahallenin birey için ne anlam taşıdığı/taşıyabileceği ve mahallenin bugünkü izlerini sürerek yarınını sorgulama da yer alıyor.

Kitabın sunduğu bilgiler ve yorumlar çerçevesinde kavram olarak mahalle; insanın ontolojik ihtiyaçlarına (aidiyet, nereye-nasıl soruları) ve kent mekânı bağlamında *bir yerde* olma fikrine dayanan, kentsel ve toplumsal bir sistem şeklinde tanımlanabilir. Arapça *mahall* (konulacak yer, yöre) sözcüğünden türetilen mahalle, etimolojik olarak da “yer, mekân kökünden türemekte ve bir şehir veya kasabanın bölündüğü kısımlardan biri” (s. 88) anlamında kullanılmaktadır.

Yazar, yeni paradigma arayışında mahalleyi temsil eden kodların kavramsal şeklemlerini oluşturarak sosyal-zihinsel ve fiziksel-mekânsal ayrımlarını da belirginleştiriyor. İki ana başlıkla tasniflendirilen bu kodlarla belirli dönemlerin mahalleleri analiz edilebiliyor (s. 117).

Sosyal-Zihinsel Kodlar

Değerler sistemi
Toplumsal hukuk
Kültürel yapı/ideoloji-teknoloji
Sosyal yapı ve kurumlar
Demografik özellikler
Politika-ekonomi-üretim

Fiziksel-Mekansal Kodlar

Morfolojik yapı/ada-parcel, sokak
Ölçek/insan-sokak-bina
Tipoloji/bina-sokak tipleri
Sınırlar/büyükklük
Nirengi noktaları
Odak/kamusal merkez
Yerel yönetim temsil mekânı

Çalışmada, bu mekânsal ve sosyal kodlar izlenerek 1950-1980 yıllarının mahalle kodları ise şu şekilde tanımlanmakta (s.141):

Değişen paradigmaya bağlı kent, toplum ve değerlerdeki değişimler

- Liberal ekonominin mekân üretim sürecindeki etkileri
- Kent planlama ve meydan çalışmalarında ölçeğin büyümesi
- Yasal düzenlemeler ile gecekondu mahallelerinin kentte yaşam bulması
- Toplu konutlar
- Kat mülkiyeti kanunu

Mahalledeki yansımaları

- Yeni mahalle tiplerinin belirgin biçimde kent mekânında gözlenmesi (banliyöler, gecekondu mahalleleri)
- Serbest ekonomiye bağlı olarak ticaretin artması, mahalleye esnafın girmesi
- Düşeyde artan bina yükseklikleri
- Kentteki-mekânsal çözümlerin/değişimlerin, ada-parsel ve tipoloji ölçeğinde yarattığı değişim geleneksel konuttan farklılaşmış, özelleşmiş mekânlı konutlara geçiş,
- Mahallede paylaşılan ortak değerlerin değişmeye başlaması

Yakın dönemin bu kodları, fiziki ve sosyal alan ilişkiselliğinde değişen mahalle yapısını tartışma imkânı sağlıyor. Kitap bağlamında üzerinde yeterince durulmayan 1990'lı ve 2000'li yıllarda ise Türkiye kentleri ve özelde İstanbul'un mekânsal organizasyonunda küreselleşme (ve küresel kent vizyonu) ile neo-liberal kentsel politikaların yaptırım gücü artış eğilimi göstermektedir.

Bu süreçte, ulusal ve küresel sermaye birikimleri için kentler, pazarlanabilir ve yarışılabilir bir konum elde ederek; merkezî-yerel yönetimler ve özel sektörün farklı iş kolları arasında iş birlikleri ile kentin merkezinde ve çeperlerinde yeni mekânsal organizasyonların sayısı her geçen gün artış gösterir. Kent merkezinde ve yakın çevresinde bulunan yapı stokları ile sokak kullanımlarındaki işlevsel değişimler, mahalle yenileme/kentsel dönüşüm (*urban renewal*) ve soylulaştırma (*gentrification*) süreçleriyle yaşanan ekonomik ve sosyal yer değiştirmeler, çeperlerde oluşturulan yeni konut alanları ve bu alanlara inşa edilen farklı ölçeklerdeki konut örnekleri, kentsel mekânda ayrışan çeşitliliği (gelir, meslek, tüketim alışkanlıkları, arazi kullanımı vb.) göstermektedir. 1990'larda hem kentin çeperlerindeki sitelerle doğru kaçış başlamış hem de kent merkezi yeniden keşfedilmiştir. 2000'li yıllarda bu kaçış ve keşfediş devam ederek kent silüetinde de yer edinmeye

başlar. Çeperlere yerleşme sürecinde, kent içinden ve bir anlamda da metropolden uzaklaşmanın orta-üst sınıflar ve yoksul-alt sınıflar için farklı gerekçeleri vardır. Orta-üst sınıflar için metropolden uzaklaşma arayışının gerekçeleri arasında sosyal riskler (yoksulluk, hırsızlık, kötü komşular gibi) ve karmaşık kalabalık, yoksul-alt sınıflar için de ucuz konut arayışı belirgindir. Bu yeni ve çeşitlilik gösteren mekânsal organizasyonlar, ulusal ve uluslararası bir dizi toplumsal, siyasi, ekonomik ve kentsel değişime referans sağlamanın yanı sıra, “mahalle içinde mahalle” ve “yeni mahalle/ler” (s. 131) tipolojileri gibi bugünün mahallelerini tanımlamayı ve yarının mahallelerini de öngörebilmeyi sağlayan yapısal dönüşümlerin izlerini taşımaktadır. Ayrıca bu konut çeşitliliği ve tercihi, mahallenin hem fiziki hem de kültürel ve sosyo-ekonomik boyutlarındaki dönüşümleri göstermesi açısından da önemlidir.

Kentsel mekâna yansıyan bu yapısal dönüşümler; geçmişte geleneksel mahalle kültürünün parçası olan kent merkezlerine geri dönüşler ile farklı ekonomik ve kültürel sermaye mensubu grupları gözeterek inşa edilen toplu konut ve kapalı-site yaşam alanlarındaki ortak arayış temaları arasında *mahalle ortamının* da yer aldığını göstermektedir. Günümüzün çok katmanlı kentlerindeki bu mahalle arayışlarında ortak bir tanımdan söz etmek pek mümkün değil. Ancak, her hâlükârda arayışın çatı kavramının mahalle olduğu gözlenmektedir. Bir tarafta, kentin çeperlerinde inşa edilen yeni konut projelerinde yakın geçmişin mahalle ortamını canlandırmaya yönelik konseptler üretilirken diğer tarafta da kentin merkezinde yer alan ve geleneksel mahallenin hem mekânsal hem de sosyal bileşenlerini bir arada görebilmeyi sağlayan ve eski yapı stoğu ile sokak yapısının yoğun olduğu fiziki mekânsallıkta *yeni bir mahalle arayışı bulunmaktadır*. Bir tarafta fiziki ve sosyal açıdan yeni inşa edilen *yaşam alanları* diğer tarafta ise eskinin mekânsal ve sosyal kalıntıları içinde yeniden kurgulanmış insan ilişkileri ekseninde *yeni bir mahalle* anlayışı.

“Birbirinden farklı kentsel mekânlar ve toplumsal tabakalar ihtiva eden bu mahallelerin kentsel alandaki anlamı nedir?” sorusuna yanıt niteliğinde, fiziki ve sosyal açılardan belirli kodlar sayılır. Geleneksel mahallede bu kodların temelini yüz yüze yakın ilişki biçimlerine imkân sağlayan ev ve sokak planları ile heterojen mahalle sakini demografisinin oluşturduğu kabul edilir. Ortak değerler, komşuluk, kültürel ve ekonomik yapılar da bu mahalle yapısını anlamlı kılan bütünler arasında yer alır. Günümüzde bu aidiyet ve bütünsel yapıların, tarihî mahalleler ile gecekondulu mahallelerinde belirgin olduğu söylenebilir (s. 160). Bugün için bütünsel yapılar yerine tekil yapılardan söz edilse de geleneksel mahalleden günümüzün “mahalle içinde mahalle” ve “yeni mahalle” arayışları, bizlere ortak-kurucu öğeler kümesinde *aidiyet* dışında farklı olguların da tartışılarda yer alması gerektiğini göstermektedir. *Ayrıcalık*, *güven* ve *cemaat* bu olgulardan birkaçıdır. Çalışmada,

“ontolojik bir ihtiyaç” olarak yer verilen ve derin bir tartışmanın parçası olmayan aidiyet ve yine ontolojik ihtiyaca dayandırılan güven ortamı arayışı dışında olgusal bir tartışma yer almamakta.

Günümüzün çok katmanlı kentsel alanlarındaki mahalleler için ortak bir tanımdan söz etmenin güçlüğü, bizlere çatı kavram olarak mahallenin hangi kurucu öğelerle kümelendiği ve bu öğelerin mahalleler nezdinde bir değer olarak kabul edilmediği yönünde ampirik gözlemler çerçevesinde tartışılması gerektiğini göstermektedir. Bu bağlamdan hareketle ayrıcalık, güven ve cemaat olguları, kentin ve bir anlamda da mahallenin birey ve topluluk nezdindeki anlamlarını tanımlamada ivme kazandıran bir öneme sahiptir. Bu kısa değerlendirme yazısının sınırlılıkları çerçevesinde, mahalleye dair yeni bir paradigma tartışmalarında ve tartışmanın çatı kavramı mahallenin kümelendiği öğeleri çözümlenme sürecinde “mahalle içinde mahalle” ve “yeni mahalle/leri” tipolojilerine örnek niteliğinde bazı gözlemleri paylaşmak yerinde olacaktır.

Günümüzün *mahalle içinde mahalle* tipolojisine örnek olarak, tarihî değeri olan alanların korunması olarak da kabul gören ancak esasında eski ve yeni mahalle sakinlerinin yer değiştirmesiyle gerçekleşen soylulaştırma sürecini deneyimleyen mahalleler sayılabilir. Bu mahallelerde farklı ekonomik ve kültürel sermaye mensubu gruplar arasında tarafların belirlediği sınırlar çerçevesinde bir komşuluk ve mahalleli ilişkisi yaşanırken, bu ilişkinin aktörleri de yeni-yeni, eski-eski ve eski-yeni mahalle sakinleri şeklinde çeşitlilik gösterir. Yapı ve sokak stoğu açısından bu bölgeler; geleneksel mahallenin kendiliğinden mahalle bütünleşmesine imkân sağlayan fiziki yapısının büyük bir bölümünü korurken, günümüzdeki bütünleşme emarelerini de görsel-fiziksel tanıdıklık ve aşinalık düzeyinde tutmakta. Burada, hem eski hem de yeni sakinler için, mahalle dâhilinde görünmez duvarlarla temsil edilen ‘ayrı yaşam alanları’nın ortaya çıktığını gözlemlemek mümkün. Günümüzün *yeni mahalleleri* ise, toplu konut ve kapalı-site yerleşim alanlarında iki farklı düzlemde görülebilir: İlki, imgeye dönüştürülen mahalle algısı odağında inşa edilen “mahalle konsepti”li konut projeleri, ikincisi ise daha çok kültürel ve ekonomik ölçütlerin dikkate alındığı, homojen ve steril olarak da tanımlanabilecek bir “yaşam alanı” tercihi. Toplu konut ve kapalı-site yerleşmelerde, kentin diğer yerleşim alanlarından kopuk, kendi içinde bir kentsel alan yaratılır ve bu yaratım merkezî-yerel yönetimin konut alanlarının kentsel dağılımını domine eden müdahaleleri ve yönlendirmeleri ile toplumsal tabakaların değişen yaşam tarzları ve tüketim alışkanlıklarıyla da ilintilidir.

Her iki örneklem yapısındaki mahalle anlayışı/arayışı, keskin sınırlarla belirlenmemiş olsa da mahalleler arası geçirgenlik alanlarının *imtiyaza* bağlı olduğunun

da altını çizmek gerekir. Kent içinde adeta *dünya değiştirmek* olarak nitelendirilebilecek bu mahalle çeşitliliğinde, güven ortamı arayışı ve cemaatleşme emareleri dikkat çekmektedir. Sosyal bilimler alanında analitik bir kavram olarak cemaat, toplumsal ilişki biçimleriyle tanımlanır. Toplumsal ilişki biçimi olarak ortak aidiyet duygusuna ve yerel bir bağlama işaret eden cemaat; kan bağına, zihniyete ve yere dayalı bir şekilde ortaya çıkar. Mahalle de hem yer'e hem de zihniyete referans sağlayan bir toplumsal ilişki biçimidir. Bu ilişkinin tarafları arasında da güven ortamı yaratabilmek için risk içeren durumları azaltma çabasında, *kolaylaştırıcı* iş birliğine dayanan bir durum söz konusu olabilmekte. Dolayısıyla ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan "kendi gibi olanlarla bilinçli biçimde mekânda yer alma talebi, kendini metropolde bu aidiyetler ve mekânlar üzerinden tanımlama çabası olarak görülebilir. Aidiyetin sosyal değerler, anlam ve coğrafya ile ilintili bir algılama biçimi olduğu söylenebilir." (s. 69).

Hangi bağlamda (kent sosyolojisi, planlama, yerel yönetim, antropoloji, sivil dayanışma, katılım vd.) bahsedildiğine göre farklı tanımlamaların yapıldığı ve bu tanımlama bağlamında da arayışın somutlaştığı mahallenin ne anlam ifade ettiği, bir dönemin paradigmasına da işaret eder. Dolayısıyla, mahallenin fiziki ve sosyal kodları hakkında ortak bir düşünme modelini tartışma imkânı sağlayan bu paradigmatic yaklaşım, aynı zamanda bugünün ve yarının mahalleleri odağında temellendirilen çeşitli sorulara da yanıt niteliği taşır. İmre Özbek Eren'in mezkûr çalışması da belirli sınırlılıklarına rağmen, tüm bu tartışma çabaları arasında konuya bütüncül yaklaşması ve bir arkan plan sunması nedeniyle dikkat çekicidir.

Ayrıca, kentsel -ve sosyal- serüveninde mahalle hiçbir zaman öznedene bağımsız olmadı ve bu durum işçi mahallesi, göçmen mahallesi, gecekondu mahallesi, varoş mahallesi, kenar mahalle, karşı mahalle gibi toplumsal incelemelere de konu olan çeşitli 'sıfat'larla tanımlandı, tanımlanmaya da devam ediyor. Bu çeşitlilik literatürde de gözlenirken, toplumsal inceleme (ve düşünme) 'nesnesi' olarak bizatihi mahalleye dönük tartışmalar-araştırmalar için benzer bir çeşitlilikten söz etmek iyimser bir yorum olacaktır. Bu açıdan değerlendirildiğinde de çalışmanın mahalleye dönük özgün tartışmalara da zemin oluşturması muhtemeldir.